

Onderwijs op maat? Een inventarisatie van individuele onderwijsafspraken in het Hoger Onderwijs

Dr. E. Jansen

(e.p.w.a.jansen@ppsw.rug.nl) is werkzaam bij het GION, afdeling Onderzoek en Ontwikkeling van Hoger Onderwijs, van de Rijksuniversiteit Groningen.

Dr. A. Hofman is werkzaam bij het Rotterdams Instituut voor Sociaal-wetenschappelijk Beleids Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Een veranderend doelgroepenbeleid en de invoering van de bachelor-masterstructuur zet flexibilisering van het onderwijs prominent op de agenda. De individuele student moet maximaal zijn eigen invulling kunnen geven aan zijn studie. Individuele onderwijsafspraken vormen hierbij een belangrijk element. Dit artikel beschrijft de stand van zaken op dit terrein binnen het Nederlandse hoger onderwijs. Individuele onderwijsafspraken blijken in het wo minder gebruikelijk dan in het hbo mogelijk door het bestaan van duale opleidingen, die binnen het hbo breder voorkomen dan in het wo. Verder worden afspraken het meest gemaakt voor vrijstellingen op grond van een relevante vooropleiding en onderdelen die studenten elders (in binnen en/of buitenland) willen volgen. Kwaliteitsbewaking is hierin een van de grootste zorgpunten. Gebrekkige informatie over mogelijkheden voor onderwijsafspraken lijkt de belangrijkste reden voor het niet gebruiken van deze mogelijkheid. Opleidingen hebben met name behoefte aan organisatorische ondersteuning; studenten ervaren de ondersteuning die de opleiding biedt als voldoende.

ACHTERGROND

Instellingen in het hoger onderwijs worden geconfronteerd met een groeiende differentiatie en flexibilisering van de opleidingen in met name de latere fase van de opleiding. Nieuwe doelgroepen, zoals studenten die leren en werken willen combineren, of studenten die naast hun studie topsport beoefenen, zorgtaken uitvoeren of bestuurswerk doen, zullen in de toekomst hogere eisen stellen aan de relatie tussen de instelling en de studenten.

Flexibilisering is als beleidsthema nog niet zo oud. Pas in de jaren '90 is het concept als afzonderlijke doelstelling doorgedrongen tot beleidskringen (Holsteijn, De Koning & Van Leest, 2000). Het Hoger Onderwijs en Onderzoeksplan (HOOP) van 1996 gaat voor het eerst uitgebreid in op de gevarieerde onderwijsvraag van studenten én van de arbeidsmarkt: 'Tegenover de trend tot grotere uniformiteit in het hoger onderwijs, staat een minstens even krachtige trend tot differentiatie wat betreft kenmerken van studenten. Dit vergt een benadering in het hoger onderwijs die voldoende gedifferentieerd is om aan de verschillen in studentkenmerken tegemoet te kunnen komen' (HOOP 1996). In dit stadium vormen de gedachten zich rond doelgroepen.

Ook in het HOOP 1998 richten de inspanningen zich nog op specifieke groepen. De nadruk wordt vooral gelegd op het verbeteren van de toegankelijkheid voor allochtonen en het stimuleren van vrouwelijk potentieel in technische opleidingen. Duale leerwegen nemen een speciale plaats in. Er wordt 'afgesproken om de verdere ontwikkeling en uitbouw van duale trajecten gezamenlijk ter hand te nemen' (HOOP 1998).

2 jaar later heeft de focus zich verbreed. In de nieuwe opvatting omvat de ontwikkeling naar meer flexibilisering alle studenten in het hoger onderwijs. In het HOOP 2000 wordt signaleerd, dat het hoger onderwijs zich ontwikkelt van een gesloten naar een meer open systeem. Dit systeem is gericht op individuele vormen van leren en kennisoverdracht. Dit vergt van het onderwijs een grotere mate van maatwerk. Het ministerie stelt dat variëteit in leerwegen kan bijdragen aan een vloeiender overgang tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Ook zou de toegankelijkheid van het hoger onderwijs worden bevorderd alsmede de efficiënte afronding van de studie, omdat het onderwijs beter aansluit bij de omstandigheden en wensen van studenten. In het HOOP wordt nadrukkelijk gewezen op de mogelijkheid van individuele onderwijsafspraken als middel om aan flexibilisering gestalte te geven. De overheid ziet voor zichzelf geen leidende rol weggelegd. Instellingen worden uitgenodigd om er zelf in de praktijk ervaring mee op te doen. 'In aanvulling op collectieve regelingen en onderwijskundige instrumenten kan het wenselijk zijn voor individuele studenten of specifieke doelgroepen die een niet-regulier onderwijstraject volgen individuele afspraken vast te leggen. (...) Daarmee wordt aangesloten bij variëteit in leerwegen en flexibilisering van de studiefinanciering.' (HOOP 2000)

In beginsel vindt het ministerie sturende regelgeving op het terrein van flexibilisering niet noodzakelijk. Regelgeving dient in de optiek van het ministerie alleen een faciliterend karakter hebben.

WAT WORDT ER AL GEDAAN?

Verschillende opleidingen en faculteiten hebben de oproep om zelf initiatieven te ontwikkelen, ter harte genomen. In het hoger beroepsonderwijs is een aantal opleidingen aan het experimenteren met zogenaamde vouchers. De student krijgt een bepaald budget toegewezen, waarmee hij zelf onderwijs kan inkopen. Enkele opleidingen van de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle gaan hierin nog een stap verder. Ongeveer 10 studenten Hogere Informatica en Sociaal Pedagogische Hulpverlening mogen in een pilotproject hun kennis en vaardigheden vanaf september 2002 ook buiten het

reguliere onderwijs op peil brengen. Met een persoonlijke coach wordt halfjaarlijks een persoonlijk ontwikkelingsplan (POP) geschreven. Achteraf wordt getoetst of de studenten voldoende hebben opgestoken.

Een ander al langer betreden pad is dat van de duale trajecten. Sinds het ministerie in 1998 het hoger onderwijsveld de vrije hand gaf om duale leerroutes in diverse soorten en maten toe te staan, zijn veel hogescholen en universiteiten een zoektocht begonnen naar de vormgeving van hun duale traject. In het studiejaar 1999/2000 stonden meer dan 350 duale hbo-opleidingen geregistreerd met in totaal naar schatting 5000 studenten (HOOP 2000). Ook in de sector onderwijs is men al geruime tijd bezig met duale trajecten. De uitdaging in het primair en voortgezet onderwijs is om grote tekorten aan personeel te voorkomen. Opleiden binnen de school kan hieraan een gedeeltelijke bijdrage leveren. Met het project Maatwerk voor morgen (1999) is een ontwikkeling op gang gebracht waarbij de lerarenopleidingen en de scholen samen de opleiding van leraren vormgeven. Meer individuele, flexibele leerroutes moeten ertoe leiden dat nieuwe groepen studenten worden bereikt en tegelijk de krapte op de arbeidsmarkt afneemt (Ministerie OCenW, 1999, 2000, 2001).

Voor topsporters bestaat sinds enkele jaren de mogelijkheid om onderwijs te volgen dat rekening houdt met trainings- en wedstrijdschema's. De Johan Cruyff University (Hogeschool van Amsterdam) en de Randstad Topsport Academy (Hogeschool Economische Studies Rotterdam) bieden beide een hbo-opleiding commerciële economie aan.

Al met al vormen individuele onderwijsafspraken 'maatwerk' in het onderwijs die het studieverloop positief kunnen beïnvloeden. Specifieke afspraken tussen de instelling en de deelnemer over de individuele inhoud van het onderwijsprogramma, over de tijdsplanning van de studie en de individuele begeleiding bieden tevens de mogelijkheid tot monitoring en evaluatie. Een aantal specifieke initiatieven zoals hierboven genoemd was bekend. Maar in hoeverre is het formuleren en uitvoeren van individuele onderwijsafspraken al doorgedrongen in het gehele hoger onderwijs?

VRAAGSTELLING

Om inzicht te verwerven in de ervaringen die tot nu toe zijn opgedaan met individuele onderwijsafspraken in het hoger onderwijs heeft het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen opdracht gegeven een inventariserend onderzoek uit te voeren binnen het Nederlandse hoger onderwijs. Naast inzicht in de huidige situatie wil het ministerie ook peilen welke behoefte er bestaat bij de instellingen aan ondersteuning bij het maken, uitvoeren en evalueren van individuele onderwijsafspraken.

In het onderzoek geven wij een antwoord op de volgende kernvragen:

- In welke mate worden er onderwijsafspraken gemaakt in het hoger onderwijs en om wat voor soort afspraken gaat het dan?
- Zijn er verschillen tussen onderwijstype en onderwijssectoren?
- Welke belemmeringen ervaren instellingen bij het maken van individuele onderwijsafspraken?

- Is er behoefte aan ondersteuning bij het realiseren van individuele arrangementen en zo ja, welke behoefte bestaat er en bij wie?
- In welke mate zijn studenten op de hoogte van de mogelijkheid tot het maken van individuele onderwijsafspraken?

Een individuele onderwijsafpraak hebben wij gedefinieerd als een invulling van een deel van het onderwijsprogramma ter grootte van ten minste 4 studiepunten (160 uur studielast), dat afwijkt van het reguliere programma.

ONDERZOEKSOPZET

Het onderzoek is onderverdeeld in een kwantitatieve en een kwalitatieve fase. In de eerste fase is aan een groot aantal studieadviseurs en opleidingscoördinatoren in hbo en wo, een gesloten vragenlijst voorgelegd. Deze vragenlijst is totstandgekomen op grond van literatuuranalyse en informatie uit gesprekken met 5 sleutelfiguren. In de tweede fase is diepgaande informatie verkregen middels focusgroepen met personen die zijn betrokken bij het maken, uitvoeren en evalueren van individuele onderwijsafspraken zoals studenten, docenten en studieadviseurs.

Het onderzoek is gebaseerd op een gestratificeerde, meertrapssteekproef. Na het eerste stratificatiecriterium onderwijstype, hbo-instelling of universiteit, wordt tevens gestratificeerd naar de geografische ligging van de instelling, namelijk binnen of buiten de randstad (tweede stratum). Vervolgens is rekening gehouden met de grootte van de hbo-instelling en is een verdeling gemaakt van instellingen boven en beneden de 2000 inschrijvingen (derde stratum). Uit iedere sector van de 13 landelijke universiteiten is minimaal één opleiding gekozen waarbij rekening is gehouden met de bovengenoemde verdeling van inschrijvingsgrootte. Er werden 83 universitaire opleidingen geselecteerd en 97 hbo-opleidingen zodat in totaal 180 opleidingen de bruto steekgroep uitmaken.

In het survey zijn personen benaderd die het meest bij het maken en uitvoeren van individuele onderwijsafspraken betrokken zijn. In veel gevallen is dat de studieadviseur, maar ook studentendecanen, opleidingsmanagers of opleidingscoördinatoren kunnen in het survey zijn betrokken. In dit artikel gebruiken wij voor de duidelijkheid steeds van studieadviseur. De gegevens zijn verzameld met behulp van een CATI-applicatie (Computer Assisted Telephone Interviewing). Per opleiding is ten minste één studieadviseur benaderd.

Na afloop van de telefonische enquête zijn gesprekken gevoerd met deelnemers aan zes zogenaamde 'focusgroepen'. In een focusgroep wisselen mensen met verschillende achtergronden van gedachten over het maken, uitvoeren en evalueren van individuele onderwijsafspraken. Per opleiding is er naar gestreefd één opleidingscoördinator of studieadviseur, twee docenten - zo mogelijk leden van de examencommissie - en twee studenten zitting te laten hebben.

Respons

De bruto steekproef is opgebouwd uit 83 universitaire opleidingen en 97 hbo-opleidingen, in totaal 180 opleidingen. 126 van de studieadviseurs van deze opleidingen konden worden bereikt. Van deze groep zijn 86 studieadviseurs en opleidingscoördinatoren bereid om aan het onderzoek mee te werken (68%). De respons is gelijkelijk verdeeld over opleidingen wel en niet gesitueerd in de randstad (45% versus 55%) en naar omvang. In de steekproef zijn de meeste van de 86 opleidingen afkomstig uit de sectoren gedrag en maatschappij/recht/taal en cultuur (25), onderwijs (20), landbouw/-natuur/techniek (17) en economie (16), terwijl weinig opleidingen afkomstig zijn uit de gezondheidsrichting (8).

Analyse

In dit exploratieve onderzoek wordt op basis van een survey een inventarisatie van gemaakte onderwijsafspraken uitgevoerd. Met behulp van een beschrijvende analyse wordt weergegeven welke typen onderwijsafspraken voorkomen, waarbij wordt onderscheiden naar onderwijssoort (hbo en wo), sectoren (economie, gedrag en maatschappij/taal, gezondheid, landbouw/natuur en techniek, onderwijs), opleidingsgrootte en geografische ligging (wel/niet randstad). Verschillen tussen subgroepen worden niet aan significantietoetsing onderworpen vanwege het exploratieve karakter van het onderzoek alsmede de omvang van de steekproef.

De focusgroepen zijn uitgevoerd aan de hand van een checklist van vragen en stellingen. De uitkomsten van het survey vormden daarbij het aanknopingspunt. De vragen en stellingen zijn gericht op verdieping van de informatie die uit het survey is verkregen. Deze kwalitatieve informatie wordt dan ook – indien deze meerwaarde bezit – steeds per thema na de survey-uitkomsten gepresenteerd. Informatie uit de focusgroepen is in de tekst cursief weergegeven.

RESULTATEN

Mate en gebruik van onderwijsafspraken

In hoeverre komt het maken van onderwijsafspraken nu voor bij opleidingen in het hoger onderwijs en welk soort afspraken worden gemaakt? Hierbij besteden wij tevens aandacht aan de verschillen tussen hbo en wo.

Uiteraard komt een afspraak voor vrijstellingen op grond van een opleiding elders zowel binnen het hbo als binnen het wo het meest voor als individueel traject. Ongeveer 70% van de ondervraagde studieadviseurs maakt regelingen met studenten over het volgen van studieonderdelen in het buitenland. Daarmee is internationalisering, ook van buitenlandse studenten die aan een Nederlandse opleiding willen gaan studeren, een veel voorkomende vorm van onderwijsafpraak.

Afspraken over de invulling van duale trajecten vinden veelvuldig plaats in het hbo. Binnen het wo komen duale trajecten nog weinig voor. De combinatie van studie met topsport komt daarentegen vaker voor bij wo- dan bij hbo-opleidingen. Individuele onderwijsafspraken met studenten ten aanzien van het volgen van (of invullen van) vrije

afstudeerrichtingen komen bij 25% van de hbo- en ruim de helft van de wo-opleidingen voor (zie tabel 1).

Tabel 1 Percentage opleidingen dat gebruikmaakt van de verschillende typen onderwijsafspraken

type onderwijsafpraak	hbo-opleidingen (%)	wo-opleidingen (%)	totaal opleidingen (%)
vrijstelling door relevante vooropleiding	90	86	89
studieonderdelen in ander land	66	73	68
tempodifferentiatie	72	57	68
buitenlandse studenten	52	71	58
onderdelen in andere stad	44	74	53
flexibele tijdstippen van instroom	56	43	52
combinatie met topsport	41	70	50
combinatie met bestuursactiviteiten	50	48	49
stage buiten regulier programma	50	41	47
onderdelen aan andere opleiding	44	52	47
duale opleidingen	61	13	46
vrije afstudeerrichtingen	24	57	34
bijzonder begaafde studenten	20	32	24

Sommige deelnemers van de focusgroepen beoordelen het type onderwijsafpraak 'vrije afstudeerrichting' als volgt: *'Over de waarde van vrije doctoraalprogramma's of vrije afstudeerrichtingen wordt verschillend gedacht. Met name bij de economische opleidingen in zowel het hbo als wo fungeren de vrije richtingen meer als vangnet dan als uiting van een specifiek, bewust individueel opgezet programma. De vrije keuze voor een afstudeerrichting wordt soms gebruikt om studenten die een bepaald vak niet kunnen halen via een aangepast programma toch naar het eindexamen te leiden. Deze praktijk komt enerzijds voort uit zorg voor de individuele student maar wordt zeker ook bevorderd door de gehanteerde systematiek van output financiering'*. In deze vorm kunnen we de vrije afstudeerrichting zien als een vorm van een zorgtraject, net als afspraken over tempodifferentiatie, flexibele instroommomenten en bijzonder begaafde studenten.

Afgezien van de vraag in welke mate bepaalde individuele onderwijsafspraken door opleidingen worden gemaakt is het van belang een indruk te verkrijgen van de aantallen studenten waar het dan om gaat. In tabel 2 zijn de gemiddelde aantallen onderwijsafspraken aangegeven die per jaar per opleiding worden gemaakt. Hierbij moet aangetekend worden dat veel respondenten aangaven dat het moeilijk was een schatting te geven van het aantal studenten dat het betrof.

Tabel 2 Schatting van het gemiddeld aantal gemaakte onderwijsafspraken naar type per jaar

type onderwijsafpraak	hbo-opleidingen	wo-opleidingen	totaal opleidingen
vrijstelling door relevante vooropleiding	40	53	44
onderdelen aan andere opleiding	20	92	42
vrije afstudeerrichtingen	48	14	29
duale opleidingen	27	2	25
studieonderdelen in ander land	22	32	25
tempodifferentiatie	30	11	25
buitenlandse studenten	18	19	19
flexibele tijdstippen van instroom	20	4	17
stage buiten regulier programma	11	14	12
onderdelen in andere stad	7	11	8
bijzonder begaafde studenten	7	7	7
combinatie met bestuursactiviteiten	6	6	6
combinatie met topsport	6	2	4

Over het geheel beschouwd blijkt dat indien er afspraken worden gemaakt de afspraken van het type: vrijstellingen, studieonderdelen aan andere opleiding, vrije afstudeerrichting, duale trajecten, opleiding in ander land en tempodifferentiatie, op de meeste studenten betrekking hebben. Afspraken over de combinatie van studie en topsport komen ook regelmatig voor, maar hebben veelal slechts betrekking op een enkele student.

Voor duale opleidingen wordt – zoals te verwachten is – gemiddeld voor het grootste aantal studiepunten een afspraak gemaakt (hbo: 42, wo: 63), gevolgd door vrijstellingen door relevante vooropleiding (hbo: 25, wo: 45). Gemiddeld ligt het aantal studiepunten over de overige vormen van afspraken onder de 20 studiepunten (800 uur studielast).

Er doen zich aanzienlijke verschillen voor tussen sectoren in de mate waarin individuele onderwijsafspraken worden gemaakt. Algemeen kan worden gesteld dat relatief gezien in de opleidingen van de landbouw/technische sectoren de meeste individuele afspraken worden gemaakt. In de gezondheidssector lijkt de mate van individualisering slechts in geringe mate te zijn doorgezet.

Belemmeringen

Indien we aannemen dat individuele onderwijsafspraken een belang dienen in het functioneren van het hoger onderwijs dan is de vraag naar de eventuele belemmeringen voor het maken van goede afspraken opportuun. Er zijn op basis van de literatuurverkenning en oriënterende gesprekken 5 mogelijke belemmeringen te onderscheiden:

- 1 Informatieverstrekking
- 2 Tijdsinvestering
- 3 Medewerking vanuit de opleiding
- 4 Juridische belemmeringen
- 5 Faciliteiten

Tabel 3 geeft de resultaten weer. Bijna 70% van de respondenten uit zowel hbo als wo is van mening dat gebrekkige informatievoorziening over de mogelijkheid tot het maken van individuele afspraken een belemmering vormt. Bijna de helft van de wo-responderenten en bijna 40% van de hbo-responderenten zijn het (geheel) eens met de stelling dat het maken van individuele onderwijsafspraken een dermate grote tijdsinvestering vraagt dat niet iedereen die dat zou willen ook daadwerkelijk een dergelijke afspraak maakt.

Tabel 3 Belemmeringen

	hbo-opleidingen (%)	wo-opleidingen (%)
gebrekkige informatie	67	68
tijdsinvestering	38	47
wetgeving	22	6
onvoldoende faciliteiten	20	26
onvoldoende medewerking voor student	6	0

Uit de focusgroepen kwamen de organisatorische belemmeringen bij het maken van individuele onderwijsafspraken duidelijk naar voren. *'Wanneer iedereen een individueel programma zou gaan volgen, zijn de administratieve en logistieke problemen niet te overzien.'* stelt een studieadviseur bedrijfskunde. Het zijn met name de grotere studies die veel afwijkende programma's als zeer problematisch beschouwen. Kortom: vraag en aanbod zijn over het algemeen goed op elkaar afgestemd, maar meer vraag zou onherroepelijk tot grote moeilijkheden leiden.

De opleidingen verlenen in bijna alle gevallen voldoende medewerking aan de student. Juridische belemmeringen spelen deels een rol in het hbo, maar nauwelijks in het wo. Onvoldoende faciliteiten worden als een belemmering gezien door 60% van de respondenten.

Bij de vraag naar voorbeelden van wettelijke belemmeringen voor het maken van individuele afspraken in het hoger onderwijs zwegen de meeste deelnemers aan de focusgroepen. Als mogelijke belemmering is de beperkte geldigheidsduur van diploma's genoemd waardoor iemand in voorkomende gevallen niet op latere leeftijd kan doorstuderen. Meermalen werd bij de behandeling van dit thema de outputfinanciering als oorzaak aan de orde gesteld. Deze wijze van financieren voorkomt dat opleidingen hun studenten al te hard aanpakken op het niet nakomen van afspraken. Daar waar sprake is van onvoldoende faciliteiten wordt door de deelnemers aan de focusgroepen nagevoel altijd verwezen naar onvoldoende mankracht en gebrek aan financiële middelen.

Behoeftte aan ondersteuning

De behoefte aan ondersteuning lijkt met name te bestaan op het terrein van afspraken die betrekking hebben op studenten die studieonderdelen in het buitenland willen volgen, het toekennen van vrijstellingen voor elders gevolgde studie(onderdelen), het maken van afspraken over de combinatie van bestuurswerk en de studie, het willen vol-

gen van extra stages en buitenlandse studenten die bij de betreffende opleiding willen studeren.

Met name de mogelijkheden om de kwaliteit van de opleiding te bewaken indien onderdelen elders worden ingevuld, is een punt van zorg voor vrijwel alle opleidingen. Zowel uit de informatieve voorinterviews als uit de focusgroepen komt het probleem van het bewaken van de kwaliteit van de afgestudeerde pregnant naar voren. Binnen het wo wordt het volgen van bepaalde vakken aan een andere wo-instelling in Nederland over het algemeen niet als een probleem gezien. Volgens een van de wo-studenten zijn er weinig risico's verbonden aan het elders volgen van studieonderdelen omdat er een landelijk netwerk is tussen de universiteiten en ieder weet van een ander wat er gedaan wordt. Binnen een opleiding aan de KUN wordt het zelfs gestimuleerd om onderzoeksstages elders in het land te doen, indien een student zich op een bepaald onderwerp wil specialiseren. De kwaliteit van buitenlandstages of onderdelen aan een buitenlandse opleiding is moeilijker te bepalen. Over het algemeen zijn er vaste contacten, waarvan duidelijk is wat de kwaliteit van het gebodene is. Zo worden bij een van de ondervraagde hbo-instellingen geen stages toegestaan bij instellingen in het buitenland waar men (nog) geen contacten mee heeft. Wellicht dat een goed functionerend (internationaal) accreditatiestelsel hiertoe voldoende ondersteunend kan zijn.

Over het algemeen wordt er weinig ondersteuning gewenst (zie tabel 4). De meeste ondersteuning die de opleidingen vragen, ligt op organisatorisch en inhoudelijk terrein.

Tabel 4 Behoefte aan ondersteuning

Soort ondersteuning	hbo-opleidingen	wo-opleidingen	totaal opleidingen
	%	%	%
inhoudelijke	22	9	18
organisatorische (menschkracht, middelen e.d.)	16	17	16
juridische	16	0	11
informatieverstrekking (bereiken van de student)	4	13	7

Kennis en behoefte van studenten

In welke mate zijn de studenten op de hoogte van de mogelijkheid tot het maken van individuele onderwijsafspraken? Studieadviseurs en opleidingscoördinatoren schatten dat een kwart van de studenten niet op de hoogte is van deze mogelijkheid. Dit ligt evenwel in het wo naar schatting op bijna de helft van de studenten terwijl slechts ruim 10% van de hbo-studenten niet op de hoogte zou zijn van de mogelijkheid tot het maken van individuele afspraken.

De deelnemers van de focusgroepen hebben de volgende meningen geuit over de behoefte aan individuele onderwijsafspraken. Hoewel de vraag naar individuele onderwijsafspraken inhoudelijk nogal uiteenloopt, is deze niet altijd even groot. De meeste studenten kiezen toch voor het reguliere programma. Deze tendens wordt, zo is de algemene gedachte, niet in de laatste plaats ingegeven door tijdsdruk. Veel studenten

moeten een bijbaantje nemen om hun studie te bekostigen. *'Een groot aantal studenten volgt een duale studie in een niet-duaal systeem. Uit zichzelf zullen ze dan minder snel initiatieven ontplooiën.'* meent een studieadviseur bedrijfskunde. Studenten wo-economie kunnen zich hierbij aansluiten. *'Ik ging er altijd vanuit dat je na het reguliere programma wel een goede academicus zou zijn. Er wordt totaal niet gehamerd op de meerwaarde van een afwijkend programma.'* Algemeen vormende vakken (de verplichting bij een van de universiteiten om een minimaal aantal studiepunten buiten de eigen opleiding te verwerven) vinden ze *'een verplicht nummer'* en *'niet uitdagend genoeg'*.

Daarentegen blijkt ook dat bij veel opleidingen voldoende vrije keuzeruimte binnen het reguliere programma is opgenomen. Bij de wo-opleiding Bedrijfswetenschappen bijvoorbeeld bestaat zo veel ruimte in het programma voor activiteiten in het buitenland of bij andere instellingen dat er door de studenten geen behoefte gevoeld wordt om een individuele onderwijsafpraak te maken die buiten het programma valt.

De leden van één van de focusgroepen veronderstellen dat de *behoefte van studenten aan een vrijere indeling van de studie niet zal toenemen, temeer daar de tendens is dat studenten zich te veel op (bij)baantjes richten.*

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Dit onderzoek heeft een eerste inventarisatie opgeleverd van de praktijk van individuele onderwijsafspraken in het hoger onderwijs. De opzet en omvang van het onderzoek laten het niet toe de resultaten te generaliseren. Het heeft een eerste indicatie gegeven van de vorm en het gebruik van individuele onderwijsafspraken, de behoefte aan ondersteuning bij de opleidingen en de bekendheid bij studenten.

Flexibilisering van de onderwijsprogramma's zal zeker met de invoering van de bachelor-masterstructuur een steeds zwaarder accent krijgen. Hiermee wordt een sterk beroep gedaan op de opleidingen om met de studenten te komen tot afspraken over de invulling van het onderwijsprogramma. Individuele onderwijsafspraken komen prominenter op de agenda te staan. In het hierboven beschreven inventariserende onderzoek is nagegaan in welke mate er nu al gebruik wordt gemaakt van individuele onderwijsafspraken, welke belemmeringen men ervaart, welke behoefte er is aan ondersteuning en in hoeverre de mogelijkheid tot individuele onderwijsafspraken bij studenten bekend is.

Het verschijnsel van de individuele onderwijsafpraak leeft voornamelijk in het hbo. In het wo komt het beduidend minder voor en wordt de noodzaak tot het veelvuldig hanteren van deze aanpak niet ingezien. Programma's in het wo zijn in de meeste gevallen voorzien van voldoende reguliere keuzeruimte.

Individuele onderwijsafspraken en de onderwijskwaliteit hebben duidelijk met elkaar te maken. Individuele onderwijsafspraken hebben vaak betrekking op verstrekte vrijstellingen en elders (bij een instelling in een andere plaats dan wel in het buitenland) gevolgde studieonderdelen. Het maken van individuele onderwijsafspraken biedt de mogelijkheid ook afspraken over kwaliteitsgaranties op te nemen (tonen van inhoud van

modules, enzovoort). Toch blijkt de kwaliteitsbewaking van opleidingsonderdelen die elders gevolgd worden of competenties die elders verworven worden een punt van zorg. Een goed functionerend internationaal accreditatiestelsel zou hieraan in zekere mate tegemoetkomen.

Persoonlijke leerroutes vragen om een goed functionerend systeem voor leerroutemanagement. De huidige studievolsystemen blijken hiervoor niet of onvoldoende te voldoen. Ontwikkelingen van systemen waarin aanmeldingen, assessment en beoordelingen worden vastgelegd en waaraan digitale portfolio's (zie bijvoorbeeld www.edusite.nl/portfolio/handboek) kunnen worden gekoppeld, moeten worden gestimuleerd. Een ontwikkeling die hierbij aansluit, is het gebruik van de elektronische leeromgeving om onderwijs aan te bieden en om de communicatie tussen zowel opleiding en student als tussen studenten onderling te bevorderen en te structureren. Hierdoor wordt onderwijs meer plaats- en tijdonafhankelijk en zal het gebruik van de elektronische leeromgeving een beduidende bijdrage kunnen leveren aan de flexibilisering van het onderwijs.

LITERATUUR

Holsteijn, W.G.G.M. van, C.M.A. de Koning & C.A.M. van Leest (2000) *Onderwijsbeleid sinds de jaren zeventig*. Werkdocument bij het advies 'Dereguleren met beleid, studie naar effecten van deregulering en autonomievergroting'. Den Haag.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1996) *Hoger Onderwijs en Onderzoeks Plan*. Zoetermeer.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1998) *Hoger Onderwijs en Onderzoeks Plan*. Zoetermeer.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2000) *Hoger Onderwijs en Onderzoeks Plan*. Zoetermeer.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1999) *Maatwerk voor Morgen, het perspectief van een open onderwijsmarkt*. Zoetermeer.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2000) *Maatwerk II Vervolgnota over een open arbeidsmarkt*. Zoetermeer.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2001) *Maatwerk III Voortgangsrapportage*. Zoetermeer.

